

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՎԵՐՍՏԵՂԾՈՒՄԸ ՍՓԻՒՌՔՈՒՄ. ԼՈՍ-ԱՆՃԵԼԸՍԻ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՕՐԻՆԱԿԸ

ՍՕՆԱ ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ (sona.nersisyan2006@gmail.com)

ՄՈՒՏՔ

Լոս Անճելլոսի հայ համայնքում հայրենիքի վերստեղծման գործընթացում առանձնանում է խորհրդային շրջանում մեկնաժ հայերի խումբը: Նրանք փորձում են վերականգնել իրենց յիշողությունները, վերակառուցել ընկերաբանական տարածքներ, վերստեղծել հայրենիքի միջավայրը այլ-լեթնիկ պայմաններում, այն պարագայում, երբ իրենց երկիրն այլևս գոյություն չունի: Այս ենթախորքում ակնյայտ են հայրենիքի մասին պատկերացումների ձեւափոխում, հայրենիքի գաղափարի ընկալման փոխակերպումներ: Այդուհանդերձ, նոր պայմաններում սեփական միջավայր ստեղծելու պահանջումն էլ յետխորհրդային երկրների կողմից որոշակի փոքրածառայ մշակութային սնուցումը, յանգեցնում են անցեալի աշխուժացման եւ նիւթականացման:

Խորհրդային Միությանից հայերի ներգաղթն ԱՄՆ տեղի է ունեցել մի քանի հոսքերով, որոնք կարելի է պայմանականորէն խմբաւորել երկուքի՝ հայերի ներգաղթը ԽՍՀՄ գոյութեան շրջանում (1922-91) եւ Խորհրդային Միութեան փլուզումից յետոյ: Այս յօդուածի շրջանակներում քննարկում է Խորհրդային Միութեան վերջին տարիների եւ յետխորհրդային տարիների (1980-2000ականներ) վաղ շրջանի գաղթականների խումբը:

Խորհրդային շրջանից ԱՄՆ ներգաղթեալներին տեղում ընդունում էին հիմնականում որպէս փախստականներ, քաղաքական հալածեալներ, մինչդեռ անկախութեան շրջանի ներգաղթեալները միանշանակ մօտեցման չարժանացան: Վերջիններս բաժանուեցին մի քանի խմբ՝ ըստ ներգաղթի ժամանակի, պատճառի եւն., ու իրենց նկատմամբ կիրառուեցին տարբեր մօտեցումներ պետական իշխանութիւնների կողմից:

Յետխորհրդային շրջանի առաջին ներգաղթի ալիքը ներառում էր նրանց, ովքեր հեռանում էին Խորհրդային Միութենից եւ 1991ին ԽՍՀՄի փլուզումից յետոյ՝ Ռուսաստանի Դաշնութիւնից, Հայաստանի Հանրապետութիւնից: Անհրաժեշտ է հաշուի առնել, որ սառը պատերազմի ժամանակ ԱՄՆի քաղաքականութիւնն էր ընդունել բոլոր նրանց, ովքեր փախչում էին կոմունիզմից, մասնաւորապէս՝ Խորհրդային Միութենից: *Փախուսւոր*, հետեւաբար, դառնում էր ԱՄՆ տեղափոխուողների կողմից բարձրաձայնուող հիմնական "պաշտօնական" պատճառ: Այս հանգամանքը, առաջին հայեացքից, մէկ ընդհանուր դաշտ էր բերում ներգաղթեալներին, հնարաւորութիւն ստեղծելով սկսել «նոր կեանք՝ նոր միջավայրում» միասնական մեկնարկային կէտից: Սակայն այն թաքցնում էր ներգաղթի իրական այլ եւ թերեւս աւելի խորքային պատճառները, որոնք յետագայում ներքին տարբերակումների առիթ էին պարունակում: Այդ տարբերա-

կումները ձգում էին դեռևս խորհրդային միջավայրում կենսաձեւերի առանձնայատկութիւններից՝ խորհրդային հասարակութեան մէջ աստիճանակարգային հեռաւորութիւն, դասային բեւեռացում, մրցակցային հնարաւորութիւններ, գաղափարախօսական անհամաձայնութիւններ եւն.: Այս առանձնայատկութիւնները որոշում էին մարդու տեղը հասարակարգի մէջ եւ սահմանում նրա կենսաձեւը, հնարաւորութիւնները՝ ամրագրելով նրան յստակ դերեր եւ դրանցից բխող յատկանիշեր: Օրինակ, նման յատկանիշ կարող էր դառնալ խորհրդային Միութեան այս կամ այն հանրապետութիւնում կամ քաղաքում բնակութիւնը. Մոսկուայի բնակիչները համարում էին «կենտրոն»ի բնակիչներ եւ ունէին իրենց յատուկ ընկերային ենթամշակոյթը, որն անելի բարձր էր համարում ԽՍՀՄ միւս հանրապետութիւնների «արուարձանային» ենթամշակոյթից: Ահա նոր միջավայր տեղափոխուելիս նրանց ամրագրուած ընկերային խորհրդային այս յատկանիշերը դառնում էին բնութագրական տարբերիչներ, որոնք ընկալելի էին միայն խորհրդահայ ներգաղթեալների շրջանում:

Հայերի ներգաղթը քանակապէս աճում եւ նուազում էր սովետա-ամերիկեան՝ քաղաքականութեանը համընթաց՝ տարիների ընթացքում հասնելով տասնեակ հազարաւոր մարդկանց: ԱՄՆ եկած հայերի զգալի հատուածը բնակութիւն հաստատեց Լոս Անճելըսի արուարձաններում: Հայերի այս խումբը բաղկացած էր Սովետական Միութեան քաղաքացիներից, ովքեր տարբերում էին իրենց քաղաքացիական մշակոյթով. *«նրանք եկամուտ էին վաստակում միայն պեղութիւնից, եւ պեղութեան ունեցուածքի յափշտակութիւնը համարում էր ամէնօրեայ կեանքի անհրաժեշտ մասը»*²:

Ներգաղթեալների այս խմբի տարբերուող փորձը դրսեւորում էր ոչ միայն տնտեսական ոլորտում: Յատկանշական է, որ նրանցից քչերն էին բացի ռուսերէնից տիրապետում որեւէ այլ լեզուի, մասնաւորապէս անգլերէնի: Բացի այդ, հայ ներգաղթեալների պատկերացումները՝ ընդունող միջավայրի մասին, խիստ հակասական էին. դրանք հիմնականում խճողուած էին կարծրատիպերով, խորհրդային շրջանի քարոզչութեամբ եւ հատուածական տեղեկութիւններով, որոնք հասնում էին անձնական փորձառութիւնների փոխանցման միջոցով: Սրա խորապատկերին առաջանում էին տեղի մշակոյթի ժխտման երեւոյթներ, ինչը պարունակում էր մշակութային-տարածական մեկուսացման վտանգներ: Այս մշակութային տարբերութիւնները դժուարեցնում էին ամերիկեան միջավայրին յարմար-

¹ Այս աշխատանքում օգտագործում են ինչպէս հարցառողի կողմից տրուող անուանումներ, հասկացութիւններ, այնպէս էլ գիտական գրականութեան մէջ շրջանառուող եզրեր: Դրանցից են՝ «սովետ», «սովետա-ամերիկեան», «սովետահայ», «սովետական մարդ», «հալոցք» եւն., որոնք կրում են մեծ ընկերաբանական իմաստ, այդ պատճառով գործածում են առանց յաւելեալ բացատրութեան:

² D. Papazian, "Armenians in America," *Het Christelijk Oosten* 52, 3-4:2000, էջ 311-47:

ուելլու գործընթացը: Յատկանշական է, որ այս խումբը նախընտրում էր հաստատուել ոչ թե նախորդ շրջանի՝ յետցեղասպանական եւ երկրորդային ցրման ալիքների ներգաղթեալների բնակութեան վայրերում, այլ հիմնել իրենց սեփական բնակավայրերն այլ թաղամասերում, ինչպիսիք էին անբարեկարգ Հիւսիսային Հոլիվուդը կամ Կլենտէյլը: Ներկայումս նրանք վերականգնել եւ աշխուժացրել են այդ տարածքները, որոնք յայտնի են որպէս ամերիկահայկական համայնքներ՝ յագեցած հայկական խանութներով եւ ցուցանակներով: Դասական համայնքը, որն ամերիկեան աստղային եւ ազդեցիկ շրջանակներում ձեւաւորել էր բարձր հեղինակութիւն, ստեղծել էր ընկերային ծառայութիւնների եւ վերապատրաստման գործակալութիւններ, որոնք օգնում էին *համարկուել* հայ ներգաղթեալների նոր խմբերին: Վերջիններից շատերը մինչեւ 2000ը հասցրեցին ստեղծել իրենց ձեռնարկութիւնները եւ կայանալ ամերիկեան միջավայրում:

ԱՄՆ հանրութիւնը, հետեւելով իշխանութիւնների դիրքորոշմանը, եւս ողջունում էր հակակոմունիստական խոշոր խմբերի ներգաղթը: Ինչպէս նշում է Նիւ Եորք Թայմզը. «*Էլլիս կղզով անցնող ներգաղթեալների աւելի վաղ սերունդները հիմնականում Եւրոպայից էին: Մեր օրերում ներգաղթեալների ամենաարագ աճող խմբերը... Խորհրդային Միութեան փլուզումից ցրուած ժողովուրդներն են*»³:

Ներգաղթեալների այս հոսքը Լոս Անճելըսի տարածքում հայերի ընդհանուր թիւը զգալիօրէն աւելացրել է, այն հասցնելով այսօր - տարբեր տուեալներով - աւելի քան մէկ միլիոնի: Նոր ներգաղթեալներն արագօրէն յարմարում են միջավայրին, դրսեւորելով աշխուժ հետաքրքրութիւն Հայաստանի Հանրապետութեան նկատմամբ: Նրանք ներգրաւուած են Արցախի եւ Հայաստանի ներքին կեանքում, ի յաւելումն Յեղասպանութեան հարցի, որը թերեւս միաւորում է հայ ներգաղթեալների բոլոր խմբերին:

Համարկման տեսանկիւնից կարելի է քննարկել այդ միջավայրում տուեալ խմբի մասին եղած պատկերացումներն ու դիրքորոշումները: Այդ պատկերացումներն անմիջական ազդեցութիւն ունեն խորհրդային շրջանի ներգաղթեալների վրայ թէ՛ անհատապէս, եւ թէ՛ որպէս խմբի: Դրանք ազդում են ուսումնասիրուող խմբի վրայ մի կողմից արտամղելով համայնքային ընդհանուր կեանքից, միւս կողմից՝ մեկուսացնելով ազդում այս խմբի կայունացման վրայ որպէս առանձին միաւոր: Արդիւնքում ձեւաւորւում է որոշակի «լուսեան հեռաւորութիւն» եւ պատկերացումներն այս խմբի վերաբերեալ չեն քննարկում երկկողմանիօրէն, չեն յստակեցում: Ահա այս հեռաւորութիւնը որոշակիօրէն սահմանազատում է ընկերային ընկալումները միմեանց մասին եւ ներգաղթեալների նոր խմբերի մասին (այս դէպքում խորհրդային շրջանի հոսքի) ձեւաւորում պատկերացումների երկու հայեացք՝ «դրսից» եւ «ներսից»:

³ "The Gateway City", *New York Times*, September 4, 2000, էջ 16:

Այստեղ հետաքրքիր է դիտարկել, թե ինչպես են բնորոշում խորհրդային շրջանում արտագաղթած հայերին Լոս Անճելըսում բնակուող հայերի այլ խմբեր, եւ ինչպես՝ հենց իրենք:

Հայեացք դրսից.- Հայերի այլ խմբերի կողմից նշում էին հետեւեալ առանձնայատուկ բնորոշումները.- սովետի հայերի մեղաւորութիւնը՝ խորհրդային համակարգում դերակատարում ունենալու մէջ, համայնքում տարբերուելու, առանձնանալու ձգտումը, համայնքային կեանքին չներգրաւուելը:

Հայեացք ներսից.- Իրենք՝ ԽՍՀՄից արտագաղթած հայերը նշում էին ընդհանուր մշակութային տարբերութիւնը, տարբերութիւնը տեղի հայերից, ԱՄՆի իդէալականացումը, նախքան արտագաղթը, եւ խորը «հիասթափութիւնը» ներգաղթելիս:

Բերում զատկերացումներում նկատելի են յստակ ձեւակերպումներ, որոնք առանձին դէպքերում արտայայտուում են որպէս կարծրատիպ: Այս բնորոշումները թոյլ են տալիս եզրակացնել, որ Լոս Անճելըսի հայերի բազմաշերտութեան մէջ, խորհրդային շրջանում արտագաղթած հայերը առանձնանում են որպէս առանձին էթնիկ-մշակութային ենթախումբ:

Վերոնշեալը, ի թիւս այլ ընկերամշակութային բնութագրիչների, հիմք է հանդիսանում ԱՄՆ արտագաղթած խորհրդային հայերի խմբի՝ որպէս այս աշխատանքի շրջանակներում ուսումնասիրութեան առարկայի ընտրութեան համար: Ուսումնասիրուած խումբն ունի հետեւեալ առանձնատկութիւնները.

- ▶ Առանձնանում են որպէս առանձին հոսք տեղի հայերի մէջ:
- ▶ Տեղափոխման ժամանակահատուածը հիմնականում համընկնում է «հալոցքից» (1956-68) մինչեւ ԽՍՀՄ փլուզում (1991) ժամանակաընթացքի հետ:
- ▶ Նրանց ներգաղթի պատճառները մեծմասամբ ընկերաքաղաքական, քաղաքացիական կամ բռնագաղթի բնոյթ են կրում:
- ▶ Պահպանել են իրենց յատուկ լեզուական եւ մշակութային որոշ տարրեր, որոնք վերարտադրուել եւ կիրառուել են իրենց իսկ կողմից:
- ▶ Սա դարձել է սովետահայկական ընկերամշակութային միջավայրի ստեղծման յենք, որն առանձնանում է «զուտ» հայկական կամ ամերիկահայկական խմբերից⁴:

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՎԵՐԱԻՄԱՍՏԱԻՈՐՈՒԱԾ ՎԵՐՍԵՂԾՈՒՄ

Տեղափոխութեան գործընթացում հայրենիքի վերաիմաստաւորումը եւ դրա վերստեղծումը ոչ միայն յիշողութիւնների, այլեւ երեւակայական հայրենիքի վերակառուցումն է: Գաղթեալները գտնուում են երեք «աշխարհներ»

⁴ Այստեղ «զուտ» հայկական ասելով նկատի է առնում խորհրդահայ ներգաղթեալների ինքնաընկալումը իրենց իսկ խմբի մասին, որը բնորոշում է որպէս այլ մշակոյթներից աւելի նուազ ազդուած ընկերային խումբ:

րի» միջեւ՝ ներկայ, անցեալ եւ երեւակայական: Այս երեք միջավայրերը կամրջում են հայրենիքի գաղափարի բաղադրիչները, որոնք անհրաժեշտ ցուցիչներ են նոր միջավայրում խմբայնացման համար: Դրանք բիրտղանալով յանգեցնում են որոշակի հաւաքական ինքնութեան, ընկերային նեղմիջավայրի ձեւաւորմանը, որի հիմնական նպատակն է իր գործառոյթներով փոխարինել գերադաս միջավայրը:

Հայրենիքը կազմում է սփիւռքեան հաւաքական ինքնութեան հիմքը⁵, եւ տեղանքի հետ կապն ու դրան վերագրուող նշանակութիւնը կարելի է գոյն դեր է կատարում: Այդ կապը կարող է լինել երեւակայական հայրենիքի կամ կորուսեալ հայրենիքի, պատմական հայրենիքի կամ ազգային պետութեան հետ, իսկ հայրենիքի ընտրութիւնը կարող է լինել ըստ նպատակայարմարութեան ընտրուած, պատմականօրէն տրուած են.: Սակայն ինչպիսին էլ որ լինի հայրենիքի ընկալումը, Սփիւռքում էթնիկ ինքնութեան ձեւաւորման համար անհրաժեշտ է հայրենիքի առկայութիւնը եւ/կամ դրա ընկալումը:

Հայրենիքի վերստեղծման համար անհրաժեշտ է հետեւեալ բաղադրիչների առկայութիւնը.-

- Հայրենիքի ընկալում.
- Մշակութային տարբերակում, ընկերային տարածքներ.
- Ընկերային յիշողութիւն.
- Երեւակայական հայրենիք.
- Հայրենիքի ընկերամշակութային դրսեւորումներ:

Սրանք նպատակ ունեն իրենց նիւթական եւ հոգեւոր խորհրդանիշերով փոխանցել այն միջավայրը, որն առկա է հայրենիքում:

Հայրենիքի ընկալում

Սփիւռքեան բազմակի ինքնութիւնը ներառում է երկու կամ ավելի էթնիկ մշակոյթներ եւ լրացում տարածաշրջանային, լեզուական, կրօնական, քաղաքացիական եւ այլ յատկանիշերով: Ընդունող երկրի եւ պատմական հայրենիքի հանդէպ Սփիւռքի երկակի վիճակը ենթադրում է մասնակցութիւն երկու երկրների մշակութային կեանքում: Սեփական էթնիկ մշակոյթի պահպանման եւ զարգացման համար նրանք պահպանում են կապը (իրական կամ երեւակայական) հայրենիքի հետ: Սակայն նոր միջավայրում յարմարումը պահանջում է ընդունող հասարակութեան ընկերամշակութային նորմերի եւ արժէքների իւրացում:

Ընդունելով բազմազանութեան եւ տարբերութիւնների անհրաժեշտութիւնը՝ սփիւռքեան ինքնութիւնը կայուն ձեւով արտադրում եւ վերարտադ-

⁵ K. Butler, "Defining Diaspora, Refining a Discourse," *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 10(2):2001, էջ 201:

րում է *գաղթող* նոր հոսքերին զուգահեռ, նաեւ վերարտադրում է անվերջանալի ցանկութիւնը՝ վերադառնալ «կորուսեալ ծագմանը»⁶:

Այստեղ ուսումնասիրուող խմբի դէպքում կարելի է նկատել, որ երբ խօսուում է հայրենիքի ընկալման մասին, ապա կարծիքները բաժանուում են: ԽՍՀՄից Լոս Անճելըս տեղափոխուած հայերի մի խումբ ունի յստակ, կողմնորոշուած պատկերացումներ, մի խումբ հնարաւոր է համարուում, որ դրանք տարանջատել հնարաւոր չէ, միւս խումբն ընդհանրապէս մերժուում է այդ գաղափարը՝ համարելով, որ իր հայրենիքն այլեւ գոյութիւն չունի:

Սակայն, երբ դիտարկուում եւ քննարկուում ենք ներկայացուած կարծիքները, դրսեւորումները, ապա պարզ է դառնում, որ մեծմասամբ գործ ունենք հայրենիքի խառը-համադրուած տիպի ընկալման հետ: Այս մոդէլի մէջ իւրայատուկ ձեւով են դրսեւորուում մնացած ցուցիչները՝ յիշողութիւն, ընկերային տարածքներ, ընկերամշակութային դրսեւորումներ:

Մշակութային փարբերակում, ընկերային փարածքներ

Ընկերային երեւոյթների դրսեւորումը օգնում է առաւել նկատելի եւ նիւթական դարձնել էթնիկ սահմանները, դրանով իսկ ընդգծել տարբերութիւնը տուեալ խմբի եւ ընդունող հասարակութեան միջեւ: Դրանք կարող են զարգանալ՝ ընդհուպ հասնելով մինչեւ *խորհրդանշանայնութեան*: Պայմանականօրէն այդ սահմանները «տարբերութեան տարածքներ»⁷ անուանելով, կարելի է հասկանալ դրա բնոյթը եւ հիմնական գործառոյթները էթնիկ խմբի համար: Ինքնութեան բանակցութիւնների եւ էթնիկութեան սահմանների հաստատման համար անհրաժեշտ են տարածքներ, որտեղ Սփիւռքի ներկայացուցիչները/էթնիկ խմբի անդամները ինքնանոյնանում են իրենց համայնքի հետ: Տարբերութեան տարածքները ներգաղթող խմբերի կողմից ստեղծուող եւ նրանց սերունդների կողմից վերարտադրուող հաստատութեանական եւ խօսոյթային միջավայրեր են: Դրանք պահպանում եւ շարունակական են դարձնում որեւէ երեւոյթ, որ համարուում է, որ պատկանում է միայն այդ համայնքին, խմբաւորմանը, ինչը միեւնոյն ժամանակ չի պատկանում տեղական բնակչութեանն առհասարակ (անկախ այն բանից, թէ այդպիսի պատկերացումները ճիշտ են, թէ՞ սխալ): Սահմանների պահպանման ուղղուած միջանի սերունդների ջանքներն են հենց տարբերակում աւանդական *զօրաշարժուած* Սփիւռքը դեռեւս սփիւռքացուող կամ բոլորովին նոր ինքնակազմակերպուող էթնիկ համայնքից: Ըստ Խաչիկ Թոլլեանի «Սփիւռքներն անդրազգայնութեան խորհրդա-

⁶ S. Hall, “Introduction: Who Needs Identity?,” in *Questions of Cultural Identity*, S. Hall & P. du Gay (eds.), Sage, London, 1996, էջ 1-17:

⁷ V. Sahakian, *Spaces of Difference, Spaces of Belonging, Negotiating Armenianness in Lebanon and France*, University of Michigan-Dearborn, Dearborn, MI, 2018, էջ 247-67:

նիշն են, քանի որ նրանք մարմնատրուում են սահմանների հարցը, ինչն ընկած է ազգային պետության այլընտրանքի ցանկացած համարժեք սահմանման հիմքում»⁸:

Ընկերային յիշողություն

Յաջորդ կարևոր բաղադրիչը ընկերային յիշողությունն է: Ինչպես գիտակցությունը, լեզուն, այնպես էլ յիշողությունը ընկերային կողմ ունի: Յիշելու գործընթացում մենք ոչ թե պարզապես մտաբերում ենք երեւոյթներ, փորձելով վերականգնել մեր ներքին զգացողությունները, այլ վերականգնում ենք արտաքին ընկերային կեանքի դրուագները: Ընկերային յիշողությունը կիրառական է դառնում միայն հասարակության այլ անդամների հետ մեր շփումների հետեւանքով: Ընկերային յիշողությունը ազգային ինքնագիտակցության կառուցումից կարևոր տարրերից է: Այն բարդ եւ բազմաբաղադրիչ երեւոյթ է (ժողովրդի պատմական յիշողություն, մշակութային յիշողություն, քաղաքական յիշողություն), որը հասարակության գոյութան նախապայման է՝ հիմնուած ընկերային նշանակալի տեղեկատուութան կուտակման, պահպանման եւ փոխանցման վրայ:

Ընկերային յիշողութան հիմնական գործառոյթը ազգային համայնքի ինքնութան պահպանումն ու փոխանցումն է⁹:

Ընկերային յիշողութիւնը որպէս «ընկերային փոխազդեցութան աղբիւր» եւ «ինքնորոշման աղբիւր» սերտօրէն կապուած է մշակոյթի հետ, եւ որպէս այդպիսին, «ծառայում է ոչ այնքան անցեալի պահպանմանը, որքան խմբի, համայնքի ամբողջականութանը եւ, ի վերջոյ՝ ազգային ինքնութանը»¹⁰:

Յիշողութիւնն այս աշխատանքի առանցքային կէտերից է: Այս ուսումնասիրութան թիրախային խումբը՝ ԱՄՆ տեղափոխուած հայերը, ծնուել են Խորհրդային Հայաստանում, սակայն նրանց ընկալումները յենում են ելքի երկրի, հասարակական կարգի, ազգութան, համայնքի (community) եւ ընտանիքի մասին յիշողութիւնների վրայ:

Այս համապատկերում համայնքի գաղափարը ներառում է ինքնութան եւ պատկանելիութան, այլ հանրոյթների հետ ընդհանրութիւնների եւ տարբերութիւնների, տուեալ ընկերային միջավայր ներառման եւ արտա-

⁸ K. Tololyan, “The Nation-state and its Others: In Lieu of a Preface” *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 1(1): 1991, էջ 3-7:

⁹ А. Рафиков, “Социальная память и механизмы ее воспроизводства” (ընկերաբանական յիշողութիւնը եւ դրա վերարտադրութան մեխանիզմները), *Вестник Башкирского университета*, 2:2006, էջ 119:

¹⁰ *Власть времени: социальные границы памяти* (Ժամանակի ուժը. յիշողութան ընկերաբանական սահմանները) / В. Ярской и Е. Ярской-Смирновой (ред.), Մոսկուա, ՍՔԳՀԿ, 2011, էջ 9:

մղման հարցեր¹¹: Այս հասկացութեան մէջ անհրաժեշտ է նախ եւ առաջ ընդգծել դրա համայնական բնոյթը. «*ընդհանուր պահանջները եւ նպատակները, ընդհանուր կենցաղը, կենսագործունէութեան, աշխարհայեացքների, մշակոյթի եւ հաւաքական գործողութեան ընդհանրութեան զգացումը*»¹²:

Նոր միջավայրում ինքնակազմակերպուելով, յետագայում նաեւ սփիւռքացուելով՝ յիշողութիւնները հայրենիքի, տան մասին վերանում են տեղանքից եւ դառնում անդրազգային երեւոյթ: Անդրազգային յիշողութիւնը արտայայտում է ազգի, հայրենիքի, սփիւռքեան համայնքների հետ կապերի բազմակողմ եւ տատանուող սահմանները կամ դրանց բացակայութիւնը:

Սփիւռքեան յիշողութեան առկայ մօտեցումներում առանձնայատուկ նշանակութիւն ունի Սալման Ռուշտիի գաղափարը «կոտրուած հայելու բեկման» վերաբերեալ, որտեղ նա ներկայացնում է յիշողութեան քարտէզագրման գաղափարը, քննարկում «յիշողութիւնների յաւելուածներ»ները: Վերջիններս խօսոյթային քննարկումների հատուածներ են, որոնք չեն ամրագրում ընկերային յիշողութեան մէջ ընդհանուր պատկերով¹³:

Այս մօտեցումը ներկայացում է ի հակադրութիւն Արճուն Ափատուրայի՝ «*սինքրոն պահեստի*» հայեցակարգին, որտեղ յիշողութիւնը քննարկում է «անցեալի» հայեցակարգի շրջանակներում եւ ներկայացնում ոչ միայն զուտ վերադարձի գործընթաց, այլեւ առանձին փաստերի վերափոխման, ճշգրտման եւ խմբագրման իրատեսակ տարածք: Այս տեսանկիւնից, հաւաքական յիշողութիւնները նախագծում են ազգի միջանի երեւակայական հեռանկարներ՝ վերաիմաստաւորելով բազում տեսարաններ¹⁴:

Մէկ այլ մօտեցմամբ սփիւռքեան յիշողութիւնը դիտարկում է որպէս անելի բարդ ընկերային երեւոյթ եւ կրում է անցելապաշտութեան յատկանիշեր: Սփիւռքում սրում է անցելապաշտութեան բեւեռացուածութիւնը եւ դրսեւորում երկկողմանի կերպով՝ անցեալի ձգտմամբ եւ ապագայի սպասումով: Որպէս ամերիկահայեր, ուսումնասիրուող խումբը զբաղեցնում է երկու մշակոյթների միջեւ առկայ *լուսանցքային* տարածութիւնը, ինչը հաստատում է այն միտքը, որ նրանց ինքնութիւնը հաստատուն եւ անփո-

¹¹ C. Bell, H. Newby, *Community Studies, An Introduction to the Sociology of Local Community*, Allen and Unwin, London, 1971. Նաեւ՝ J. Cater, T. Jones, *Social Geography, An Introduction to Contemporary Issues*, Edward Arnold, London, 1989. Նաեւ՝ G. Delanty, *Community*, Routledge, London, 2003:

¹² J. Silk, "Guest Editorial: The Dynamics of Community, Place and Identity," *Environment and Planning*, 31:1999, էջ 6:

¹³ S. Rushdie, "Imaginary Homelands", *Imaginary Homelands: Essays and Criticism 1981-91*, Granta and Penguin, London, 1991, էջ 9-21:

¹⁴ P. Shanthini, "Memory and the Diasporic Creative Imagination: Preeta Samarasan's Evening is the Whole Day," *Kritika Kultura*, Feb 18, 2012, էջ 44-56:

փոխ չէ, այլ խաչասերուած (hybrid) է եւ ճկուն: Հոմի Պապիան իր աշխատանքում նշում է, որ «հասարակութիւնները մշակութային խաչասերման հնարաւորութիւն են ստեղծում, որը թոյլ է տալիս տարբերութիւնների գոյութիւնն՝ առանց ենթադրեալ կամ պարտադրուած աստիճանակարգի»¹⁵:

Իրենց սովետական մարդ համարողները, կարօտում են հենց սովետը՝ իր միջավայրով, որը բացի կարօտից նաեւ անցելապաշտ զգացումներ է առաջացնում կորսուած հայրենիքի հանդէպ: Այդ անցելապաշտ զգացումները նրանք ակնկալում են Հայաստանից, որպէս Սփիւռքի ընկերամշակութային, ազգային տարրերի բնական արտադրող: Սովետական անցելապաշտ զգացումների նորացումը, թարմացումը անուղակիօրէն սնում է Սփիւռքի եւ Հայաստանի միջեւ կապը:

Միւս կողմից, քանի որ յիշողութիւնները հիմնականում ծնւում են մարդկային փոխարաբերութիւններից, յոգեբն էական դեր ունեն դրանց ձեւաւորման գործընթացում:

Սէրը, հետաքրքրութիւնը, կապուածութեան զգացումը, (որեւէ խմբի) պատկանելութեան զգացողութիւն ունենալու ցանկութիւնը, ինչպէս նաեւ ատելութիւնը, թշնամանքը, վստահութեան պակասը, ցաւը, մեղքի զգացումը օգնում են որոշակիացնել յիշողութիւնները: Առանց այդպիսի բնութագրիչների յիշողութիւնները չեն կարող «արձանագրուել» մտքում եւ ունենալ սահմաններ:

Ի տարբերութիւն բազմաձայն ընկերային յիշողութեան, որը յիշողութիւն է «ներքեւից» եւ որը նորից ու նորից վերանայում է սերունդների հերթափոխի հետ միասին, ազգային յիշողութիւնը երկարատեւ եւ շատ աւելի միասնական երեւոյթ է, որն ամրապնդում է տարբեր հաստատութիւնների կողմից՝ ներագդելով հասարակութեան վրայ «վերեւից»:

Երեւակայական հայրենիք

Ընկերային, ազգային յիշողութիւնները, յենուելով հաւաքական ինքնութեան վրայ, ձեւաւորում են երեւակայական միջավայր, որը կառուցակցւում է հայրենիքի վերաբերեալ ընդհանուր յիշողութիւնների անցելապաշտ վերապրուկներով, խորհրդանշական դրսեւորումներով եւ ապագայի լաւագոյն տեսլականով: Դրա արդիւնքում, ըստ Ռուշտիի, երեւակայական հայրենիքը իդէալական է, քանի որ մարդիկ չեն կարող այն շօշափել, փոփոխել: Երեւակայական հայրենիքի բաղադրիչները խմբագրւում են կատարելութեան մակարդակի, եւ դրանց անհասանելութիւնը անձեռնմխելի եւ միաձոյլ է դարձնում երեւոյթը:

Ռուշտին յիշում է, թէ ինչպէս է փոխուել իր անցեալը ժամանակի ընթացքում եւ որքանով է այն տարբերւում իր երեւակայական աշխարհից եւ

¹⁵ H. K. Bhabha, *The Location of Culture*, Routledge, London-New York, 1994, էջ 4:

իրական անցեալից¹⁶: Գաղթեալները, քանի դեռ չեն կարողանում ազատուել յիշողութիւններից, կառուցում են երրորդ աշխարհը (երեւակայական հայրենիք), որը բաւականաչափ իդէալականացած է, որպէսզի գոյատեւի անցեալի եւ ներկայի միջեւ: Դա հայրենիքի երեւակայական կառուցումն է, որտեղ անձը դադարեցնում է իր դատողութիւնները ներկայի վերաբերեալ, եւ փախչում է կեանքի առօրէական բնոյթից՝ ժամանակաւոր անցեալապաշտ հաճոյք ապրելու համար:

Հայրենիքի ընկերամշակութային դրսեւորումներ

Հայրենիքի ընկալման, վերարտադրման եւ վերստեղծման խորապատկերին վերը քննարկուած բոլոր ցուցիչներն ունեն առանձնայատուկ դրսեւորում: Դրանք ունեն երկակի ազդեցութիւն. անհատական՝ համայնքի ներկայացուցիչների առանձին պատմութիւնների վրայ, եւ ընդհանուր՝ երբ երեւակայական ընկալումները եւ հաւաքական յիշողութիւնները նիւթականացում են եւ տարածւում պատումների տեսքով: Այս հարցերի պատասխանները խորութեամբ դուրս են բերուել կիրառական հետազոտութեան¹⁷ արդիւնքերից, որն իրականացուել է ներկայացուցիչների հետ համայնքի խորին հարցազրոյցի, համայնքի չներգրաւուած դիտարկումի, երկրորդային վերլուծութեան մեթոդներով:

Ներկայացնենք համայնքի ներկայացուցիչների պատկերացումները հայրենիքի մասին՝ յենուելով քանակական տուեալների վրայ: Բերուած աղիւսակում ներկայացուած է հայրենիքի ընկալումների վերաբերեալ հարցի պատասխանները՝ ըստ յաճախականութեան: [աղ. 1] Հարցին պատասխանել են Լոս Անճելըսի հայ համայնքի ներկայացուցիչները, այնուհետեւ ամբողջից առանձնացուել են խորհրդային շրջանում Լոս Անճելըս տեղափոխուած հայերի պատասխանները: Երկու խմբի համար հարցը հնչեցուել է նոյն կերպ: Այս համեմատութիւնը կ'օգնի հասկանալ թէ ինչպէս է հայրենիքը ձեւակերպուել խորհրդային շրջանի գաղթեալների մօտ, եւ պատկերացումների ինչպիսի առանձնայատկութիւններ են դրսեւորուել:

Աղիւսակ 1.- Պատկերացումները հայրենիքի մասին (համեմատական պատկեր)

¹⁶ Rushdie, էջ 195-9:

¹⁷ Հետազոտութիւնը մաս է կազմում մէկ այլ խոշոր հետազոտութեան, որն իրականացուել է «Սեփական եւ այլազգի միջավայրում հայերի համեմատական հետազոտութեան հիմնական ուղղութիւնները. ուսումնասիրութեան խնդիրներն ու հեռանկարները» ծրագրով՝ ՀՀ ԿԳՄՍ Գիտութեան պետական կոմիտէի ֆինանսատրամադ: Իրականացուել է 2013ին, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտութեան եւ ազգագրութեան ինստիտուտի Սփիւքի հետազոտութիւնների բաժնի կողմից: Ծրագրի ղեկավարը Սփիւքի հետազոտութիւնների բաժնի վարիչ, դոկտոր Ռուբէն Կարապետեանն է:

Լոս Անճելլոսի հայ համայնքի ներկայացուցիչներ (ընդհանուր)	Լոս Անճելլոսի հայ համայնքի խորհրդային շրջանի ներգաղթեալ հայերի խումբ
1. Ծննդավայր	1. ԽՍՀՄ
2. Որտեղ ապրում է	2. Խորհրդային Հայաստան
3. Որտեղից եկել է	3. Խորհրդային այլ երկիր
4. Ծնողների/նախնիների ծննդավայր	4. Հայաստան
5. Հայաստան	5. Լոս Անճելլոս
6. Հոգեւոր հայրենիք	
7. Նախկին ԽՍՀՄ	
8. Որտեղ անվտանգ ու արժանապատիւ կեանք կայ	
9. Հայրենիքի գաղափար չկայ	

Առանձնացնելով խորհրդային շրջանի գաղթեալների պատասխաններն ընդհանուրից, կարելի է տեսնել, որ առաջին դեպքում դրանք աւելի բազմազան են, ունեն ընկալման աւելի լայն միջակայք, առաւելապէս բնութագրական յատկանիշեր են փոխանցում: Այնինչ երկրորդ խմբի պատասխաններում գերակշռում են տեղայնացուած, բայց եւ ընդհանրացուած պատասխաններ, որոնք հիմնականում կենրոնացած են սովետական թեմաների շուրջ:

Ներկայացուած պատկերը յուշում է ընկալումների խորը բովանդակային բնոյթը, որը հնարաւոր է դուրս բերել համադրելով որակական նիւթի հետ: Այս նպատակով քննարկենք նաեւ հարցազրոյցների եւ երկրորդային վերլուծութեան որոշ տուեալներ, որտեղ քննարկում են ընկերային յիշողութեան, տարածութիւնների ընկերային երեւոյթների դրսեւորումներ:

Ժամանակին կար «Սատուն» ակումբը, որտեղ հաւաքում էին սովետից եկած հայերը: Միասին զրուցում էինք, խաղում էինք: Այդտեղ մենք կարող էին կարգաւ Հայաստանից եկած թերթեր, լսել հայկական երաժշտութիւն եւ հայկական խօսք: Հօրս, մօրս, եղբայրներիս ու քոյրերիս թողել էի Վրաստանում: Այնպէս որ դա իմ ընտանիքն էր: Այդպէս էլ յաղթահարում էի կարօտս¹⁸:

Ահա այստեղ քննարկում է որոշակիօրէն կազմակերպուած ընկերային տարածքի հարցը, դրա ֆիզիկական առկայութիւնը եւ դրա իրականացրած գործառոյթները, որոնք կատարում են ընկերային միջավայրի վերստեղծման դեր:

Ստորեւ կարող ենք տեսնել հայրենիքի կորստի դրսեւորում՝ հարցուողի ընկալումներում, սակայն դրա գաղափարի արժեւորումը դեռեւս առկայ է: Ինձ համար ամենաձանրը գիտակցելն է, որ Սովետը չկայ, ոչ թէ նրա համար, որ դա ամենալաւ երկիրն էր, ի սէր Աստծոյ, ինձնից լաւ այդ երկրի թերու-

¹⁸ Հարցուող N1, տղամարդ, 64տ., ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ Սփիւռքի հետազօտութիւնների արխիւ (ՍՀԱ), ԴԱՆ, Լոս Անճելլոս, 2013:

թինները ոչ ոք էլ չգիտի, ուղղակի, հասկանում էք, քո հայրենիքը չկայ, դու միշտ հիւր ես, ամէն տեղ: Ես Մոսկուայից եմ, Հայաստան չեմ գնացել, մի անգամ [19]82 թուականին եմ եկել ու վերջ, բայց չեմ էլ ուզում գնալ, որովհետեւ, դա իմ երկիրը չի: Ինչու է հին հայերի (Արեւմտեան Հայաստանից գաղթած հայեր) համար նոյնպէս դժուար լինել Հայաստանում, նոյն պատճառով: Չնայած, իրենք գոնէ ֆիզիկապէս կարող են լինել հայրենի հողի վրայ. մենք դա էլ չենք կարող անել¹⁹:

Ահա այս գրոյցում հարցուողը նկարագրում է ԱՄՆի մասին վերաբերմունքի ձեւաւորման նախնական փուլը: Այն իրականանում է անձնական կապերի, միջնորդաւորուած գնահատականների միջոցով, ինչը խորհրդային ժամանակաշրջանում տարուող գաղափարախօսութեան եզակի հակակշիռներից կարելի է համարել: Ուստի նման որակումներն առաջացնում են որոշակի դիրքորոշում եւ սպասումներ:

Իմ հայրը միջուկային ֆիզիկոս էր եւ տեղափոխուել է ԱՄՆ դեռեւս 1980 թուականին: Այն ժամանակ Սովետից ԱՄՆ գալը դեռեւս խնդիր էր, բայց նա ուներ տարբեր աշխատանքային պայմանագրեր եւ դրա բերումով յաճախ լինում էր այնտեղ եւ շատ պատմում էր ամերիկեան կեանքից: Ես մանկուց իվեր լսել եմ հօրս պատմութիւնները այն մասին, թէ որքան գեղեցիկ է Ամերիկան եւ այնտեղ շատ աշխատողը մեծ բարձունքների կը հասնի²⁰:

Ստորեւ նոյն հարցուողը մանրամասնում է արդէն իր հայրենիքի մասին պատկերացումները, կարօտը, որտեղ որպէս հայրենիք դեռեւս շարունակում է հանդէս գալ ԽՍՀՄ-ը, սակայն հայրենիքի գործառոյթները վերագրում են արդէն Լոս Անճելըսին:

Ես երկար ժամանակ ապրել եմ Լոս Անճելըսում, երբ ամուսնացայ տեղափոխուեցի Միչիկան: Երբ ես ապրում էի այնտեղ, իմ շրջապատում միայն հայեր էին: Նոյնիսկ խանութներում կարելի էր գտնել սովետական քաղցրաւենիք, պահածոներ, երշիկ, լաւաշ, հայկական ծիրան եւ դեղձ: Եղանակը Լոս Անճելըսում միշտ արեւոտ եւ տաք է: Երբ հնարաւորութիւն կ'ունենամ, ես տուն կը գնեմ եւ ընտանիքիս հետ կը տեղափոխուեմ այնտեղ, կարօտս առնելու²¹:

Յաջորդող գրոյցներում հարցուողի խօսքերում ներկայացւում են ԽՍՀՄ կարօտի նիւթականացման, խորհրդային մթնոլորտի վերստեղծման, հայրենիքի միաւորների վերականգնման շարունակական ջանքերը: Դրանք ունեն նաեւ խորհրդանշային դրսորումներ:

Մինչեւ հիմա պահում եմ սովետական փաստաթղթերս [նկ. 1]²²: Իհարկէ, դրանք այլեւս պէտք չեն, եւ պէտք չեն գալու, բայց պահում եմ նկարների ալ-

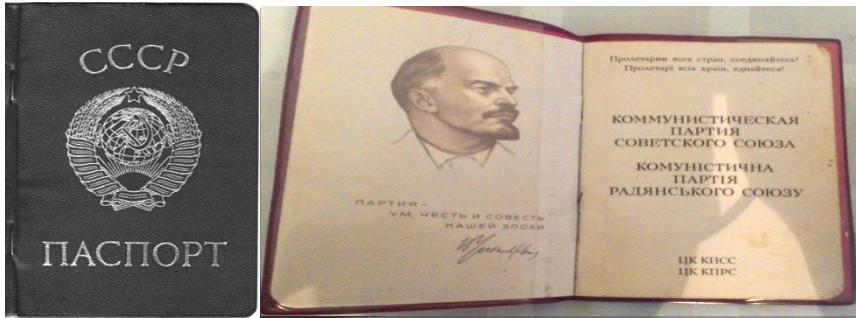
¹⁹ Հարցուող N2, կին, 56տ., ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ ՍՀԱ, ԴԱՆ, Լոս Անճելըս, 2013:

²⁰ Հարցուող N3, տղամարդ, 49տ., ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ ՍՀԱ, ԴԱՆ, Լոս Անճելըս, 2013:

²¹ Նոյն:

²² Երկրորդ նկարախմբում ներկայացւում են Լոս Անճելըսի խանութներում ռուսական կամ յետխորհրդային երկրներում արտադրուող ապրանքներ, որոնք պահ-

բումում: Երեւի դրանք էլ արդէն նկարի պէս բան են, յիշողութիւններ են արթնացնում: Երբ ես նայում եմ սրանց՝ ես Հայաստանում եմ, երբ նայում եմ ամերիկեան անձնագրիս՝ ես Ամերիկայում եմ: Ես չեմ ուզում մոռանալ Հայաստանը: Ես չեմ ուզում դադարել կարօտել²³:

Նկար 1. Խորհրդային փաստաթղթերը՝ որպէս անցեալի վկայ (Հարցուողի անձնական արխիւից, Լոս Անճելըս, 2013)

ԵԶՐԱՅԱՆԳՈՒՄՆԵՐ

Ամփոփելով, կարող ենք ասել թէ Խորհրդային շրջանում ԱՄՆ մեկնած գաղթեալների խումբն առանձնանում է Լոս Անճելըսի հայ համայնքում հայրենիքի վերստեղծման իրայատուկ փորձառութեամբ: Երկիրը, որը նրանք տեսապէս ընկալում էին որպէս հայրենիք, այլեւս գոյութիւն չունի համաշխարհային քարտէզի վրայ: Նրանք կորցրել են իրենց հայրենիքը ֆիզիկապէս, եւ արդիւնքում ունեն հայրենիքի գաղափարական փոխակերպում՝ ընկալման մակարդակում: Այս առանձնայատուկ խումբը կառուցակցում է հայրենիքի ընկերային տարածութիւններ եւ ինքը դառնում դրա սպառողը: Հայրենիքի այսպիսի երեւակայական բնոյթը խարսխւում է Խորհրդային մնացորդային մշակոյթի վրայ, որը դեռեւս գոյութիւն ունի յետխորհրդային տարածքում: Խորհրդային շրջանում ԱՄՆ մեկնած հայերը փորձում են վերստեղծել այլեւս գոյութիւն չունեցող Խորհրդային միջա-

պանել են Խորհրդային աւանդոյթները, ինչը ծեաւորում է Խորհրդային կարօտ ունեցող յաճախորդների շրջանակ:

²³ Հարցուող N5, կին, 64տ., ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ ՍՀԱ, ԴԱՆ, Լոս Անճելըս, 2013:

վայր՝ հաաքական յիշողութան, անցելապաշտ վերապրուկների խորհրդանշային դրսեւորումների միջոցով: Այս կերպ հայրենիքի վերստեղծման կառուցուածքների գործառնութիւնը որոշում է հայրենիքի ընկալման եւ երեակայական գոյութեան կայունութիւնը: Վերջինս հնարաւորութիւն է ընծեռում այս խմբին ստեղծել իւրայատուկ միջավայր՝ խաչասերուած հայրենիք, որը չունի ֆիզիկական սահմաններ, անձեռնմխելի է, եւ լուծում է խմբի անդամների պատկանելիութեան եւ դիրքաւորման հարցը սփիւռքեան համայնքում:

**RECONSTRUCTING THE FATHERLAND IN THE DIASPORA:
THE CASE OF THE LOS ANGELES ARMENIAN COMMUNITY
(Summary)**

SONA NERSISYAN (sona.nersisyan2006@gmail.com)

In the panoramic picture of efforts to reconstruct the homeland in the Armenian community of Los Angeles, the Soviet Armenians who left during the Soviet period stand out.

The country which they perceived as homeland does not exist anymore; thus they try to reconstruct their past, rebuild social spaces, recreate their homeland environment in a new socio-cultural setting. In this context, the transformation of both ideas and perceptions of homeland is obvious.

The paper discusses how and why a homeland is recreated/reconstructed in a foreign environment. It argues that the need to create one's own environment in a new socio-cultural setting as well as to look for a source of cultural nourishment led to the activation and materialization of the past. Through a field survey, the paper brings out the most important factors and main actors for the re-creation of the homeland in the Diaspora.

The paper notes that discerning these factors would enable a better understanding of the main features of a homeland environment, which could be used as tools for reconstructing homelands in the Diaspora.

The data used in the survey are the results of ethno-sociological field work conducted among the Los Angeles Armenian community. The survey included observations, questionnaires and in-depth interviews with representatives of the community.